tízből kettő

tízből kettő

Szakrális építészet és modernizmus.
Szabó István templomépítészetének térszervezése és anyaghasználata

Sámson Kinga

konzulensek

Berecz Tamás

Marosi Bálint DLA

2015. október 26.

A borítón a Farkasréti templom egyik üvegablaka látható, Szabó István munkája

(A képek forrásait a képjegyzékben tüntettem fel.)

Tartalom

Absztrakt - Szakrális építészet és modernizmus. Szabó István templomépítészetének térszervezése és anyaghasználata 2

Bevezetés - Szabó István és a templomokat érintő változások 3

II. Vatikáni Zsinat hatása a szakrális térszervezésre 3

A természetes fény szerepe a szakrális építészetben 4

Szerkezeti és anyaghasználati tendenciák a szakrális építészetben 6

Szabó István szakrális építészetét meghatározó szakmai tapasztalatok 6

Szabó István templomai 8

A kiemelt példák relevanciája 9

Farkasréti templom építésének előzményei 9

Megvalósult épület 11

A Farkasréti és az Ildikó téri templom különbözősége 14

Ildikó téri templom tömege és szerkezete 14

Az Ildikó téri templom megítélése 16

További lehetséges kutatási irányok 17

Felhasznált irodalmak 18

Képjegyzék 20

1. melléklet – a templomok alaprajzai és metszetei 21

2. melléklet – album (a szerző fotói) 24

Absztrakt
Szakrális építészet és modernizmus.
Szabó István templomépítészetének térszervezése és anyaghasználata

Milyen hatása van épületszerkezetek más funkciókról, szakrális funkcióra való átszármazásának? Milyen téralkotási igények vonzzák ezt? Milyen következménye van ennek a térérzékelésre?

Szabó István építészeti tevékenységében a szakrális építészet az utolsó években jelent meg. Nyugdíjas évei előtt sokrétű tervezési munkát végzett, kiállítás pavilonoktól kezdve nagyméretű irodaházakig. Különböző anyagokkal dolgozott és kísérletezett. Korábbi munkái nagy hatással voltak templomépítészetére is. Az anyagban rejlő technikai lehetőségek újszerű építészetet eredményeztek, templomterei azonban időtlenek. Az anyaggal való kapcsolata társművészeti alkotások formájában is megjelenik.

A Farkasréti Mindenszentek templomára és az Ildikó téri református templomra fókuszálva kívánom vizsgálni Szabó István templomépítészetének térszervezését és anyaghasználatát.

A Farkasréti templom hagyományos, falazott rendszerű épület. Újszerű anyaghasználatát anyagi korlátok determinálják. A tervező ezeket a látszólagos kötöttségeket az épület javára fordítja. Az épület tömegét laza kapcsolatú elemek alkotják. Ezzel szemben az Ildikó téri templom absztrakt szobor. Tömege kompakt, anyaghasználatát nem a szükség, hanem a vívmányok határozzák meg.

A különbségek ellenére a két példa esetében a szakralitás megteremtése fénnyel és térrel történik. A vertikalitás, áttörések, a szerkezet hangsúlyossága és kapcsolata a fénnyel mindkét épületnél nagyon fontos.

Szabó István szakrális munkáit szakirodalom segítségével és az eredeti tervek vizsgálatával kívánom mélyebben megismerni. Szerkezeti szempontból szeretnék nemzetközi kitekintést végezni. Az így alkotott képet Szabó István többi templomával összehasonlítva kívánom teljessé tenni.

2015. szeptember 19.

Bevezetés - Szabó István és a templomokat érintő változások

Szabó István templomai különlegesek. Meghökkentőek a terek, találékony és gazdag az anyaghasználata, és frappáns, megalapozott tervezési döntéseket hoz. Szerkezethasználata rendkívül színes és szabad. Ipari, illetve kiállítási funkciójú épületekből származtatja át őket, melyek elsőre idegennek tűnhetnek a szakrális építészettől.

Ebben az időszakban azonban új szempontok tűntek fel a szakralitással, és a szakrális terek tervezésével kapcsolatban. Szabó István templomait az új elvek megjelenését követően tervezte, és épületeiben felfedezhetőek ezek a gondolatok.

II. Vatikáni Zsinat hatása a szakrális térszervezésre

Az említett változásokat a II. Vatikáni Zsinat fogalmazta meg, ezért Szabó István templomait vizsgálva érdemes áttekinteni ezeket az újításokat. A liturgiát érintő döntések kihatottak az épülő templomok térszervezésére, tömegformáira és belső kialakítására. A korábbi évszázadokban kialakult térformák tapasztalatait is figyelembe véve, a modern szakrális építészet visszatért az elemi terek használatához. A közösségtől mélyebb jelenlétet kívánt a zsinat, ezért ilyen szempontból a megkövetelt térszervezést az ókeresztény katakombákoz is hasonlíthatjuk.

„Közvetlenül a zsinat előtt, 1961-ben Párizsban Danielou bíboros vezetésével építészek, várostervezők, liturgikusok és egyházi szakértők bevonásával megvizsgálták a mai templomépítészet problémáit. A következő szempontokban egyeztek meg: a magasba törő vertikális vonal a mai ember számára nem egyedüli kifejezője a szakrális épületeknek, ezért a torony nem nélkülözhetetlen része a templomnak. Ugyancsak nem igényli a mai ember a kereszt alaprajzot, mint szimbólumot. Nem kívánatos a hosszúkás, téglalap alaprajz sem. Körhöz és négyzethez közelítő alaprajzi formák a legkívánatosabbak. A túl magas csarnoktérben nem érvényesül az intimitás, amit a ma embere a templomban keres. A fény szerves eleme a templom hangulatának, amire a tervezésnél különös figyelmet kell fordítani. A tér és a berendezés harmóniája különös jelentőségű; béke és a védettség érzését van hivatva felkelteni. A templomépítészet nem törekszik többé monumentalitásra, triumfalizmusra. Az új liturgiai szabályzat szerint a pap és a felekezet együttműködése kívánatos; helyes, ha a pap a szertartást a felekezettel szembefordulva végzi és nem a szentély falához illesztett oltárépítmény előtt. Ez a

követelmény megváltoztatja az oltár térbeli elhelyezését; az új templomban a gyülekezettel szembenéző oltárok vannak. A szentély ne foglaljon helyet több lépcsőnyi magasságban, csak annyira emelkedjen ki a templom padozatának síkjából, hogy a szertartás a gyülekezet számára látható legyen. A templomtér számára a centrális formák a legmegfelelőbbek, de a centrális tér nem mértani formaként értendő, nem kifejezetten körről, négyzetről, vagy görögkereszt alakról van szó, csupán arról, hogy a pap a szertartást a hívek körében végezze. Így az új liturgiai elv a legváltozatosabb alaprajzi elrendezéseket teszi lehetővé."[1]

Az építészeknek olyan teret kell létrehozniuk, amely lehetővé teszi az egység megszületését és minél kevésbé szigeteli el egymástól a gyülekezet tagjait és a szertartást vezető papokat. Azonban a túlságosan centrális formák nem kedvezőek abból a szempontból, hogy az zártság, vagy statikusság érzését okozhatja a gyülekezetben, a cél pedig inkább a nyitottság lenne. Az alaprajzi formán kívül fontos eleme a templomtérnek a fókuszpont.[2]

Eltérőek az igények az egyes felekezeteknél a fókuszpont pontos helyét illetően. A katolikusoknál a hangsúly az ige liturgiája után az áldozati oltárra tevődik át, a reformátusoknál szószék kap fontosabb szerepet, az úrasztala ehhez igazodik.[3] Ez a különbség megfigyelhető a későbbiekben tárgyalt templomok esetében is.

A természetes fény szerepe a szakrális építészetben

A természetes fény szerepe a szakrális építészetben kiemelt fontosságú, és koronként változó tendenciájú. Szabó István templomainál a szakralitás megteremtésének egyik legfőbb eszköze.

„A szakrális terekben az egyik legfontosabb cél kapcsolatba kerülni azzal a lényeggel, amelyet a gyülekezet a transzcendens valóságnak tekint, érzékfelettinek, világfelettinek tételez. A szakrális tereket építőik többnyire – a régi időkben és napjainkban is – határozottan elkülönítik a természeti környezettől, s határozottan megkülönböztetik a hétköznapi élet tereitől is. Mindazonáltal a szakrális céllal kialakított tér fontos jellemzője éppen a természettel, illetve a környezetével való kapcsolat minősége. E kapcsolatban elsődleges szerepe van a külvilág és a

---

[1] Rév Ilona, 1987, *Templomépítészetünk ma*, Corvina Kiadó
[2] Bouyer Louis, 2000, *Építészet és liturgia*, Agapé
[3] Vukoszávlyev Zorán Krähling János, 2009, *Új evangélikus templomok*, Luther kiadó

belső tér között közvetítő nyílásoknak, illetve a térbe érkező fény mennyiségének és minőségének."[4]

A különböző történelmi korokban épülő templomokba bejutó fény mennyisége és minősége koronként változott. Például középkori román templomokba kisméretű nyílásokon, a gótikusokba nagy nyílásokon, és átszűrve, átszínezve, tompítva jutott be a fény.

A reformációtól kezdve megfigyelhető a nyílások méretének növekedése, majd a fény reflexiójának megjelenése a fehér falfelületeken, melynek eredménye egy egységesen világosnak ható tér, a legtöbb esetben még világosabb szentéllyel. A XX-XXI. században, a II. Vatikáni Zsinatot követően ez a tendencia tovább erősödik. A közelmúltban a hagyományosnak tekinthető, felső falsíkról történő bevilágítás mellett megfigyelhető a közvetlenül ég felé nyitó szerkezetek megjelenése. Ilyenek például az üvegezett kupolák, felülvilágítók vagy a fényáteresztő tetőszerkezetek. Az Ildikó téri templom esetében is ilyet láthatunk.[4]

1. ábra Farkasréti templom - gótikához hasonló vonások jelennek meg a fényhasználatban

2. ábra közvetlenül az ég felé nyitó szerkezet - Ildikó téri templom

[4] Tatai Mária, *Változások a szakrális tér természetes megvilágításában*, in: Dér Andrea, 2008, *A fény*, Szakrális Építészeti Konferencia kiadványa

Szerkezeti és anyaghasználati tendenciák a szakrális építészetben

A második világháború után, a nemzetközi áramlatokban nincs olyan épülettípus, ami jobban reflektálna a modern építészeti változásokra, mint a templomépítészet.[5]

A huszadik század elején megjelenő új-, vagy újra felfedezett anyagokat az ezekkel kapcsolatos kísérletezés folytán új formák megjelenése követi.[6] A ’20-as években már előkerülő vasbeton anyaga egyre inkább megjelent az ’50-es évek környékére a templomépítészetben is. Először szoborszerű, majd brutalista alkotások születtek az anyagból. A ’70-es években előtérbe kerülnek nemzetközi szinten a konstruktivista acélszerkezetek.[5]

A magyarországi templomépítészetben meghatározó irányzatok a modernizmus, és az organikus vonal, melynek van anyagra, környezetre reflektáló, és népi formavilágot felvonultató ága.[6]

Szabó István munkái a modern – konstruktív vonalhoz sorolhatóak.

Szabó István szakrális építészetét meghatározó szakmai tapasztalatok

Szabó István templomai és templomtervei életének utolsó időszakában készült alkotások. Az életművét tekintve felfedezhetőek benne a korábbi munkák tapasztalatai, összegződnek bennük a tervezőt érő hatások. A szakrális épületek megértése érdekében érdemes a korábbi munkáit és életszakaszait is megvizsgálni. A most következő részben nem kívánok teljes életrajzot bemutatni, hanem azokat az adatokat emelem ki Szabó István életéből, melyeket a szakrális épületek tervezése kapcsán fontosnak ítéltem megemlíteni.

Szabó István első kézműves tapasztalatai, és a különböző anyagokkal való megismerkedése gyermekkorára tehető. Édesapja asztalossegéd, majd műbútorasztalos volt. Szabó István gyerekként munkákat vállalt, és számos más szakmába is betekintést nyert. Ezek a tapasztalatok mélyen beépültek szaktudásába. Templomépítészetében ez különösen az anyaghasználat és az általa készült társművészeti alkotások formájában jelenik meg. Korai munkáitól kezdve jellemző, hogy terveinél anyag- és szerkezeti kísérleteket végez. Sokat foglalkozik

---

[5] Wolfgang Jean Stock, 2004, *Architekturführer : Christliche sakralbauten in europa seit 1950 = architectural guide : Christian sacred buildings in europe since 1950*, Prestel

[6] Németh Gábor Árpád, 2005, *Korunk templomépítészetének tükre*

pavilontervezéssel, a Magyar Rádió udvarára épült Pagodától kezdve a HUNGEXPO épületének tervezéséig. Ez a funkció kifejezetten jó lehetőséget nyújt az adott koncepcióhoz illő új szerkezetek kipróbálására, kifejlesztésére. Véleményem szerint ezek a tapasztalatok felfedezhető magabiztosságot adtak Szabó István újító szerkezeti gondolkodásában.

Meghatározóak voltak a tervezőirodák, ahol dolgozott, szellemiségük, és a munkatársak szempontjából is. Az IPARTERV szakosított tervező szervezeteket hozott létre. Alapításakor szabad, korszerű építészeti gondolkodás jellemezte. Az ipar folyamatos fejlődése jellemző erre az időszakra, és különböző szerkezetet érintő újítások alkalmazása. Ilyenek újítások például az előregyártott-, feszített elemek, héjszerkezetek és a méretkoordináció. Szabó István a 3. számú Általános Ipari Épülettervező Irodában dolgozott (ezeket később komplex egységekbe vonták össze), csak ez a részleg 163 főt számlált. Rengeteg hazai szakmai kapcsolatot jelenthetett, és ezen túl nemzetközi kapcsolatokat is.[7]

A KÖZTI középülettervezési feladatokkal foglalkozott. A vállalat alapításakor (1949) a *„társadalom szellemi, művészeti előrehaladása”* mellett kötelezte el magát. Elveket dogoztak ki ennek megfelelően, az iroda pedig kiemelt megbízásokat kapott. Az ’56-os forradalom leverése után ezek bizonyos mértékig visszaestek, és a vezetés megkövetelte a szovjet módszerek alkalmazását. Abban az időszakban, amikor Szabó István a vállaltnál dolgozott, az ideológiai kötöttségek kezdtek megszűnni, és fokozatosan érkeztek nagyobb megbízások. Az iroda műterem-rendszerben dolgozott, a dolgozók mester-tanítvány viszonyban álltak egymással, a terveikben általánosan elmondható, hogy a funkcionális modern irányt követték, de ezen belül kifejezetten sokszínű munkák születtek. A tervpályázatok gazdasági versenyszellemet hoztak létre. Megjelentek hamarosan az export tervezési munkák is (jellemző volt ebben az időszakban a nagyobb magyar irodáknál is a szellemi tőke exportja észak-afrikai országokba).[7] Ezek a munkák szintén kapcsolatot jelenthettek Szabó Istvánnak külföldi kivitelező cégekkel. Külföldi útjai (például Moszkva, Leningrád, Torino, Algéria, Brazília) további tájékozódási lehetőséget jelentett az aktuális nemzetközi tendenciák között.

Munkáiban egyaránt fontos szerepet tölt be a hazai ipar, típuselemek használata és a kézműves részletek, tradíció követése.

---

[7] Schéry Gábor, 2001, *Magyar tervezőirodák története*, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft.

Szabó István templomai

A most következő épületek egy egységet alkotnak. Megjelennek bennük a korábbi munkáknál is említett anyagkísérletek és a szerkezeti konstruktivitás.

Véleményem szerint Szabó István által használt építészeti eszközök egyensúlyban vannak a szakrális funkcióval. A szakrális építészetnél fontosnak tartom, hogy a tervező személyisége ne kerekedjen felül a funkción, mert ez visszás helyzeteket teremthet. Ez a funkció megkövetel az építésztől egyfajta alázatot, ami nem zárja ki az újszerű építészeti eszközök használatát, azonban fontos, hogy ezek a szakralitás által determináltak maradjanak.

Szabó István nyugdíjas éveiben kezdett el templomokat tervezni, tizenegy év alatt összesen tízet, sokat közülük egy időben. Ezekből kilenc épült meg, egy már halála után. A tízediknek csak a terve készült el.

Érdemes lenne ezeket a templomokat is összevetni koncepcionális, szerkezeti és térhasználati szempontból, azonban ez túlmutat dolgozatom keretein. Ehelyett – az átfogó kép érdekében – szeretném sorra venni az egyes templomokat, de csak egy-egy gondolattal térnék ki rájuk.

Az első temploma a Farkasréti templom, melyet a dolgozat következő részeiben tárgyalok. Ezzel párhuzamosan kezdte el tervezni a Táltos utcait, melyben a farkasréti templom falazott szerkezete ötvöződik térrács szerkezettel. A templomot jelentősen átalakították. Az Ildikó téri templom szerkezete térrács, erre az épületre is ki fogok térni részletesebben. Az érdi templombelsőben megfigyelhetjük Szabó István sokszínű anyaghasználatát, dinamikus, oltár felé irányuló teret hoz létre. A márkházinál népi hagyományokból származó, átértelmezett eszközöket használ.[8] Az Ildikó téri templom befejezése után egy évvel tervezte a dunaújvárosit, mely teljesen más környezetbe épült, szerkezeti és téralakítási szempontból azonban hasonló.[9]

A Tatabánya - Óvárosi templomot csak jóval a tervező halála után szentelték fel. A fertődit Bihari Lászlóval és Asbóth Istvánnal, a vizafogóit pedig Borsányi Lászlóval tervezték. Utolsó terve a Pax Dei ökumenikus templom terve Budapesten, ez azonban nem épült meg.

---

[8] Rév Ilona, 1987, *Templomépítészetünk ma*, Corvina Kiadó
[9] Németh Gábor Árpád, 2005, *Korunk templomépítészetének tükre*

A kiemelt példák relevanciája

A templomok közül két példát emeltem ki. Véleményem szerint, ha ezt a kettőt vizsgáljuk, Szabó István szakrális építészetének széles spektrumát ismerhetjük meg.

A felvetett tervezési problémák különbözőek, ebből kifolyólag a két példa kifejezetten differens szerkezetű és anyaghasználatú. Tömegalkotásuk alapjaiban különbözik, térszervezésük az eltérő tervezési programok miatt más.

Farkasréti templom építésének előzményei

A farkasréti templom épületének megértéséhez a tervezés és építés története az elsődleges támpont. Külseje szikár, belseje is nyers, de a templom minden apró részlete kidolgozott, és az épület megvalósulásának történetéről mesél.

A 30-as évektől kezdve a közösséghez tartozó híveknek szüksége volt egy templomra. A háború során súlyosan megsérült a temetőben álló, közösség által használt Keresztes Szent János kápolna. Szabó István is a közösség tagja volt. Amikor a templom tervezését kezdte, átmenetileg a mai templom helyén lévő - egykori vendéglátó funkciójú - épületben tartották a miséket. Ezen a helyen épült meg a mai templom, az engedélyeztetés pedig az aktuális társadalmi-politikai viszonyok miatt a meglévő épület felújításaként és bővítéseként volt lehetséges. A templom helyén álló épület (1944-1945-ben) szintén háborús károkat szenvedett.

A nehézségekkel teli engedélyezési eljárást jól illusztrálja az építési-engedélyezési dokumentáció, mely a mai napig a Fővárosi Levéltárban (az adott helyrajzi számhoz tartozó dokumentumok között) *vendéglátó funkciójú épület bővítése és felújítása* címszavak alatt található meg. A terveken már *kápolna felújítása*, illetve *helyreállítása* szerepel, a használatbavételi határozaton *kápolna felújítása és helyreállítása.*

Az építészeti műleírás megfogalmazása ködösít, nem választja szét egyértelműen a régi kápolnát, a vendéglátó épületet és az építendő kápolnát. Többször nyomatékosítva van az építendő kápolna helyén található romos vendéglátó épület felújításának feltételen szükségessége, fogalmazása azt a benyomást kelti, mintha a templom megépítése egy egyszerű felújítással egybekötött bővítés lenne:

„A kápolna a Farkasréti temetőben háborus sérüléseket szenvedett templom helyett, a FIK kezelésében lévő ugyancsak romos lakóház alagsorában, jelenleg is a Farkasréti romkat. egyházközség szolgálatában áll. Az épület háborus károkat szenvedett és a kápolna melletti részein életveszélyes állapotban van, további rongálódás bekövetkezése miatt feltétlenül sürgős restaurálásra szorul. Az eddigi állapotban való fenntartására tetemes összeget kellett fordítani az elmúlt évek során. A már halaszthatatlan szerkezeti megerősítés és helyreállítási munkák során korszerüsitéssel a mellékelt tervek szerinti megoldással kétszintes épület létesül. A jelenlegi alagsori szinten kerül elhelyezésre a plébánia hivatal pap-lakással, a környezeti kerti szint mélyitésével lakószintre alkalmassá téve, mig a fölötte kialakitandó, jelenlegi padlástér beépítésével a kápolna és sekrestye kapna helyet. A jelenlegi födém felett/ mint zsaluzat felett/ uj vasbeton födém készül, amely az egész épület szerkezeti összefogására és megerősitésére, a romos részek bekapcsolásával, külső független kápolnai bejáratot tesz lehetővé, a meglévő alapok felhasználásával.

Az épület konturjai nem változnak , magasságilag összesen előirt méreteket nem haladja meg.

Külső homlokzat képzés, a romos épület szerkezeti egybefogását is szolgáló, a megerősitést tükröző nyersbeton felület, belül hőszigetelt megoldással. A tervek szerint a felső kápolna szint megépithető az alagsori részek érintése nélkül is. Az alagsori épületrész a felső emeleti kápolna megnyitása után kerül átalakitásra.”[10]

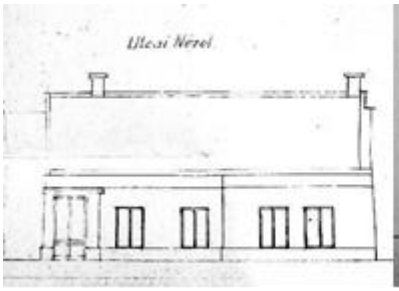

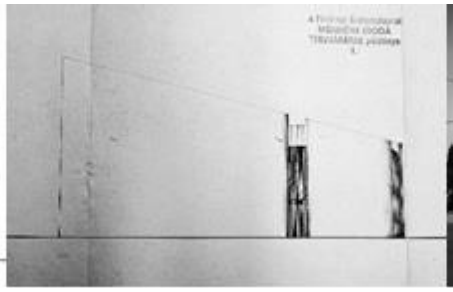

4. ábra "helyreállítás előtt" - rajz 3. ábra "helyreállítás után" – terv 5. ábra a megvalósult épület

Az engedélyt ’75-ben megkapták az építkezésre, ami akkoriban egyáltalán nem volt triviális. A köztudatban elterjedve ez 30 év után az első templom Magyarországon. Valójában épültek ebben az időszakban is templomok, de a Farkasréti templom építése így is jelentőségteljes

[10] 1975, *Engedélyezési terv, műszaki leírás,* Budapest Fővárosi Levéltára

esemény. A templom 1977-es felszentelését követően, Kádár János állítólag pápai látogatásakor a felépült templom képeivel bizonyította a magyarországi szabad vallásgyakorlás tényét.[11]

Megvalósult épület

A megvalósult épület a tervektől sok ponton különbözik. Az eredeti terveken és a szerkezeti leírásokban még monolit vasbeton anyagú fal szerepel, helyenkénti belső hőszigeteléssel. Az épület megvalósulását azonban jelentős anyagi korlátok determinálták. A templom létrejöttében a hívek fontos szerepet kaptak, kivitelezésben is részt vettek, a piarista diákokkal együtt. Anyagi forrást az adományok és a kölcsön jelentett csak. Így a végleges anyagválasztás során a lehető legolcsóbb megoldást próbálták kiválasztani. A templomot végül körülbelül 16000 darab BH-60-as beton béléstestből falazták, melyet - zsalukőként használva – vasbetonnal töltöttek ki. (Más források szerint az építés feltételeül szabták a bélést alkalmazását.[12]) Az anyagválasztás az épület eredetileg íves, lágy falformái helyett rusztikus felületet adott a templomnak.

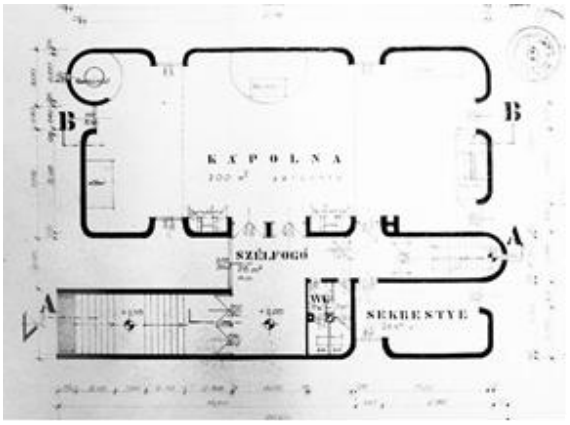

7. ábra engedélyezési terv emeleti alaprajza

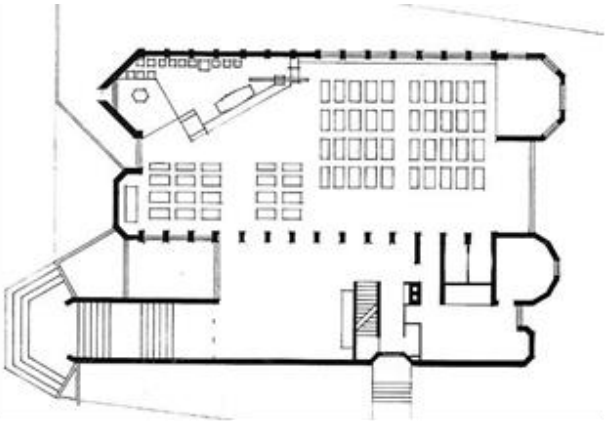

6. ábra megvalósult épület templomszintjének alaprajza

Alaprajzi változások is történtek. A falak kontúrjának helye adott volt – a meglévő épület alapfalaira épült – azonban az íves falcsatlakozások helyett szögtörésesek épültek meg. A szinteket összekötő lépcső átkerült, a bejárat és a templomtér közötti tengelyből oldalra, és egykarú lett. A falnyílások jellege az anyagváltás miatt változott, a tervezett nagy hasítékok

[11] Kovács Dániel, 2014, *Szabó István 100*, Építészfórum

[12] Németh Gábor Árpád, *Korunk templomépítészetének tükre,* in: Dér Andrea, 2008, *A fény*, Szakrális Építészeti Konferencia kiadványa

helyett kisebbek készültek. A harang a bejárati lépcső felől átkerült a lépcső és a templom tömege közötti részbe.

A templom 22 hónap alatt épült fel a farkasréti temető főbejáratával szemben található saroktelken, környezete lazán beépített. Az épület a városrész meghatározó elemévé vált, irányultságát a temető határozza meg. Tömege tagolt, laza kapcsolatú elemekből áll. Elkülönül a bejárati rész és a szakrális tér tömege. Ez az épület fő nézetében jelenik meg leginkább (a Hegyalja út felőli nézete homlokzata ezzel szemben egységes felület). A templom tömegének formálása távolinak tűnik a hagyományostól, azonban természetesen átfogalmazva fellelhetőek benne az évszázadok alatt kialakult sémák; a „dóm", a „torony"[13], és a baptisterium, ami ebben az esetben a fő tömeg részévé válik, de kiemelkedik belőle. Az épület tömege asszimmetrikus.

A megérkezés helye toronyszerű hangsúlyt kapott, a beltérbe jutás egykarú, 4 méter széles lépcsőn történik. A lépcsőn felérve az előtérbe érkezünk, amire merőlegesen nyílik a templomtér. A két teret nyolc darab acéltokos üvegajtó választja el, és köti össze. Különleges megoldás a funkció szempontjából az oltár elhelyezése, és az ezáltal kialakuló kereszttengely az épületben. Ez eltér a korábbi hagyományoktól, azonban megfelel a II. Vatikáni Zsinat korábban említett liturgiát érintő reformjainak. Nem csak a szertartás iránya változik meg, hanem a helye is bekerült gyakorlatilag a hívek közé. A liturgia így központi helyen történik, a pap és a hívek által körülvéve. Ezt erősíti a térben elhelyezett feszület is.

A megvalósult épület alagsorában urnatemető, irodák, szobák, mellék- és raktárhelységek találhatók. Ez a szint is megközelíthető kívülről, a Hegyalja út irányából. A szinteket és a tetőteraszt (az engedélyezési tervhez képest kevésbé látható és központi helyen) egy egykarú lépcső köti össze, az épület hossztengelyére merőlegesen. Az épület anyaghasználata az anyagi korlátoknak megfelelően purián, ám ez nem ront a szakrális tér minőségén, mert beépítésük igényes és átgondolt. A béléselemek beépítésének módja változó. Van, hogy falazatként használja az elemeket, és van, hogy pillérként építi be őket. A falazatban a béléselemek mintázatot rajzolnak ki az építőelem aszimmetrikus formájából adódóan. A tervező textúrákat hoz létre a külső és a belső falakon egyaránt.

[13] Hajnóczy Gábor, 1978, *A farkasréti mindenszentek-templom*, Magyar Építőművészet

8-9. ábra a falfelületeken létrejövő textúrák

Az épület belmagassága az oltár felé emelkedik, ahol egy felülvilágítóban teljesedik ki. A kerámia födémet vékony monolit vasbeton gerendák tartják. A padlót tégla anyagú, az oltár egy lépcsőfoknyit ki van emelve. Az épület szerkezeti, felületei tapinthatóak, sehol sincsenek elrejtve. A tér jól működik, oltárra irányítottsága a berendezés által is erősödik. A belső térben Szabó István saját tervezésű bútorai, és üvegablakai jelennek meg.

A Farkasréti és az Ildikó téri templom különbözősége

A Farkasréti templom Szabó István első temploma, az Ildikó téri későbbi, már a farkasréti megvalósulása után, ’78-ban kezdte el tervezni. Az Ildikó téri református templom alapvetően különbözik a Farkasréti templomtól. Más felekezetnek épült. A farkasréti megvalósulását olcsó, és a közösség által is megvalósítható megoldások keresése jellemzi, az Ildikó téri templom könnyűszerkezetes épület, szerkezete (HUNGEXPO-hoz tervezett) egyedi fejlesztésű kipszer térrács, építése korszerű technológia alkalmazásával történik. Kifejezetten más a két épület környezete, és a környezetre való reakciója, a tér- és tömegformája, fényhasználata.

10-11. ábra építés közbeni fotók az ildikó téri templomról

Tapasztalható azonban mindkettő esetében a tervező szerkezeti konstruktivitása, korábbi munkáinak hatása. Az időtlen tereket a fény segítségével hozza létre.

Ildikó téri templom tömege és szerkezete

Az Ildikó téri templom újszerűsége a tömegformálás szabadságában és szerkezetében rejlik. Ez a két tulajdonsága összefügg egymással és a programmal is.

Az épület környezete kifejezetten heterogén. A Kelenföldi pályaudvartól nem messze található. A telek közvetlen környezetében zártsorú, kisvárosias beépítés a paneltechnológiás lakóházakkal találkozik. Erre a sokszínű szövetre újabb rétegként rakódnak a területet érintő jelenlegi újítások, a metróépítés, a pályaudvar felújítása és a környező nagyberuházások. Ebben

a környezetben, az épületet megközelítve meghökkentő az épület feltárulása. A sűrű növényzet sajnos nem hagyja kellően érvényesülni az épület tömegét.

12-13-14. ábra az Ildikó téri templom feltárulása

A három oldalán utcával határolt telken korábban szenesraktár állt, az építés megkezdése előtt bombatölcsér volt a helyén. Az építészeti koncepció a telepítésben és a tömegalkotásban kifejezésre jut: *a kijelölt és levédett, örök értékkel bíró teret*[14], geometrikus, markáns, zárt formával veszi körül. A tömeg kompakt, az ég felé nyit. Ferdeségével az épület elkülönül környezetétől, függetlenedik a körülvevő lakóépületektől, és a fókuszt a beltérben - a liturgiának megfelelően - a szószékre és az úrasztalára helyezi.

Szabó István korábbi kiállítás- és pavilontervezési munkáinak hatása megjelenik. A templomot a saját tervezésű Kipszer térrácsból építi meg, melyet a HUNGEXPO épületéhez is alkalmazott. Ez a szerkezet egy olyan térrács, melyek csomópontjai csillagszerű kialakításúak. Egy csomópontban 9 acél zártszelvény kapcsolódik, végük lapítva és acéllemezekkel van egymáshoz rögzítve. A csomópontok egymástól körülbelül egy méter távolságra helyezkednek el, a templom külső felületét adva, két síkban. A rácsszerkezetet acél trapézlemez borítja, melyre kívülről alumíniumlemez burkolat került. A két réteg közé ásványi szálas hőszigetelést építettek be, ez azonban mára a ferde felületeken lecsúszott és jelentősen összetömörödött. A hőtechnikai problémák miatt tervezi a közösség a templom újraszigetelését.

Az épület mennyezete teljes mértékben nyitott, eredetileg drótüveg, ma polikarbonát lemez alkotja. A csere az épület tervezésénél használt méretmodul miatt egyszerű volt. A mennyezeti megnyitásra kívülről árnyékoló sávok kerültek.

---

[14] Juhász István DLA

15. ábra Kipszer térrács csomópontja

16. ábra külső árnyékoló szerkezet

Az így kialakuló belső tér nagyvonalú. Elszigetel a külvilágtól és a szószékre irányítja a figyelmet. Anyaghasználatában markáns elemként jelenik meg a szószéket és az oltárt kiemelő kék mázas kerámia. A fapadlót az utóbbi években cserélni kellett, azonban a berendezési tárgyak között sok az eredeti.

Az Ildikó téri templom megítélése

Az Ildikó téri templom az utóbbi években több felújítási munkát igényelt, de a modulelvű tervezés ezeket a munkákat megkönnyítette. Az épületet a közösség aktívan használja, és megszerette. Ehhez azonban idő kellett az egyházközség főlelkészének bevallása szerint is.

Juhász István[15] presbiter szerint a *térben lehet figyelni, tehát jó*.

[15] Juhász István DLA, építész, tervezőművész, az Ildikó téri templom presbitere

További lehetséges kutatási irányok

Szabó István életműve számos további érdekes kutatási témát kínál. A dolgozatomban kialakult gondolatmeneten továbbhaladva érdemes lenne (a koncepcióra és a szakrális funkció által támasztott igényekre időnként visszacsatolva), egészen a részletekbe bocsátkozva – akár csomóponti szinten – vizsgálni a kiemelt épületeket. Meggyőződésem, hogy a tárgyalt épületek olyan tudatos tervezési munka eredményei, hogy a részletek megértése az egész épület koncepciójának megértését segíti.

Másik téma a tíz templom összevetése lehetne, melyet egy nagyobb ívű munkának tartok. Úgy gondolom, hogy az épületek elemzésében egy struktúra segíthetne, melyben az egyes templomok jellemzőik alapján rendszerezhetőek lennének. Ezek a csoportok rajzolódtak ki kutatásom során: *falusi környezetbe-, és városi környezetbe épült templomok, tömörfalas és térrácsból felépülő templomok, térszervezés szempontjából egyszerű és összetett templomok.*

Érdemes lenne elhelyezni Szabó István munkáit a hazai és a nemzetközi áramlatok vonatkozásában. Nemzetközi kitekintésként a brit brutalizmussal és a skandináv építészettel való párhuzamokat lehetne vizsgálni.[16] A templombelsők anyaghasználata Alvar Aalto munkáival mutat rokonságot.

[16] Dr. Vukoszávlyev Zorán

Felhasznált irodalmak

Wolfgang Jean Stock, 2004, *Architekturführer : Christliche sakralbauten in europa seit 1950 =architectural guide : Christian sacred buildings in europe since 1950*, Prestel

Wesselényi-Garay Andor, 2010, *A mindenség modellje - Model of the universe – kortárs magyar templomépítészet - Contemporary hungarian church architecture*, MODEM MODERN

Tatai Mária, *Változások a szakrális tér természetes megvilágításában*, in: Dér Andrea, 2008, *A fény*, Szakrális Építészeti Konferencia kiadványa

Németh Gábor Árpád, *Korunk templomépítészetének tükre*, in: Dér Andrea, 2008, *A fény*, Szakrális Építészeti Konferencia kiadványa

Somogyi Antal, 1933, *A modern katolikus művészet*, Dom Katolikus Könyvek

Emődy Attila, 1978, *A farkasréti mindenszentek-templom*, Magyar Építőművészet

Esze Tamás Cserháti József, 1971, *Egyházi épületek és műtárgyak gondozása*, Képzőművészeti Alap Kiadóváll.

Fábián Árpád Cserháti József, 1975, *A II. Vatikáni zsinat tanítása: A zsinati döntések magyarázata és okmányai*, Szent István Társulat

Kovács Dániel, 2012, *Kelenföldi űrhajó, beszállás csak hívőknek*, HG

Kovács Dániel, 2014, *Szabó István 100*, Építészfórum

Prakfalvi Endre, 2003, *Római katolikus templomok az egyesített fővárosban*, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala

Farkasréti „mindenszentek temploma", 1977 1995, Magyar Építőművészet

Levárdy Ferenc, 1982, *Magyar templomok művészete*, Szent István Társulat

Hajnóczy Gábor, 1978, *A farkasréti mindenszentek-templom*, Magyar Építőművészet

Rév Ilona, 1987, *Templomépítészetünk ma*, Corvina Kiadó

Juhász István, *Ablak az égre*, Külső-Kelenföldi-Református Egyházközség honlapja

Bangha Katalin, 1997, *Egyházközségünk története VI.*, Szegletkő. A Farkasréti Mindenszentek Plébánia közösségének lapja

Vukoszávlyev Zorán Krähling János, 2009, *Új evangélikus templomok*, Luther kiadó

Bouyer Louis, 2000, *Építészet és liturgia*, Agapé

Tatai Mária, 2008, *Változások a szakrális tér természetes megvilágításában*,

Vasadi Péter, 1997, *Öt templom, öt tér*, Vigilia

Dora Wiebenson Sisa József, 1998, *Magyarország építészetének története*, Vince Kiadó

Arató Verbényi, 1988, *Liturgikus lexikon*, Ecclesia Kiadó

Vukoszávlyev Zorán, 2015, Mai szemmel, Metszet

Schéry Gábor, 2001, *Magyar tervezőirodák története*, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft.

1975, *51030/1975 engedélyszámú építési-engedélyezési dokumentáció*, Budapest Fővárosi Levéltára

Képjegyzék

címlap	*a szerző fotója*
1. ábra	*a szerző fotója*
2. ábra	*a szerző fotója*
3. ábra	1975, *51030/1975 engedélyszámú építési-engedélyezési dokumentáció*, Budapest Fővárosi Levéltára
4. ábra	1975, *51030/1975 engedélyszámú építési-engedélyezési dokumentáció,* Budapest Fővárosi Levéltára
5. ábra	*a szerző fotója*
6. ábra	1975, *51030/1975 engedélyszámú építési-engedélyezési dokumentáció,* Budapest Fővárosi Levéltára
7. ábra	Hajnóczy Gábor, 1978, *A farkasréti mindenszentek-templom,* Magyar Építőművészet
8. ábra	*a szerző fotója*
9. ábra	*a szerző fotója*
10. ábra	Kovács Dániel, 2012, *Kelenföldi űrhajó, beszállás csak hívőknek,* HG
11. ábra	Kovács Dániel, 2012, *Kelenföldi űrhajó, beszállás csak hívőknek,* HG
12. ábra	*a szerző fotója*
13. ábra	*a szerző fotója*
14. ábra	*a szerző fotója*
15. ábra	*a szerző fotója*
16. ábra	*a szerző fotója*

1. melléklet – a templomok alaprajzai és metszetei

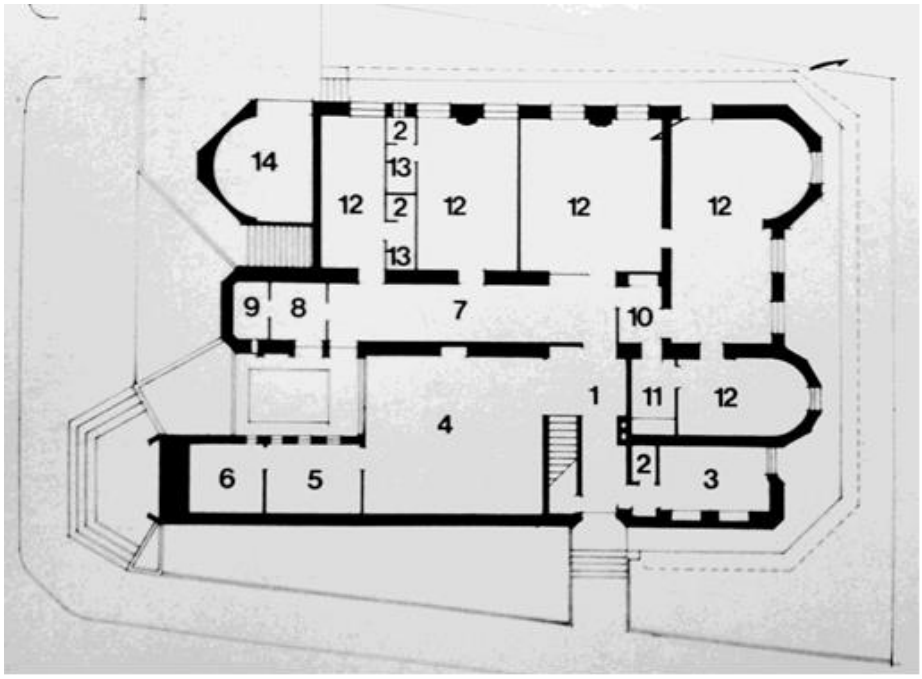

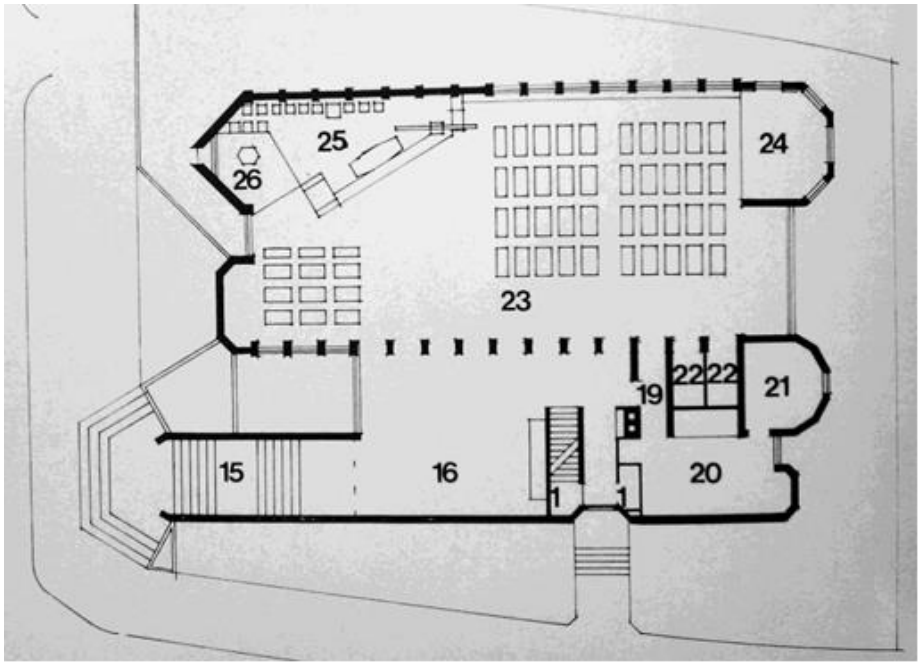

A Farkasréti templom földszinti és templomszinti alaprajza. forrás: Hajnóczy Gábor, 1978, A farkasréti mindenszentek-templom, *Magyar Építőművészet*

jelölések:
1. plébánia bejárata
2. WC
3. iroda
4. tanácsterem
5. irattár
6. eszköztár
7. hall
10. gardrób
11. fürdőszoba
12. szoba
13. mosdó
14. garázs
15. bejárat
16. előcsarnok
17. lépcső
18.WC – mosdó
19. közlekedő
20. sekrestye
21. papi beszélgető
22. gyóntató
23. templomtér
24. kórus
25. presbitérium
26. keresztelő

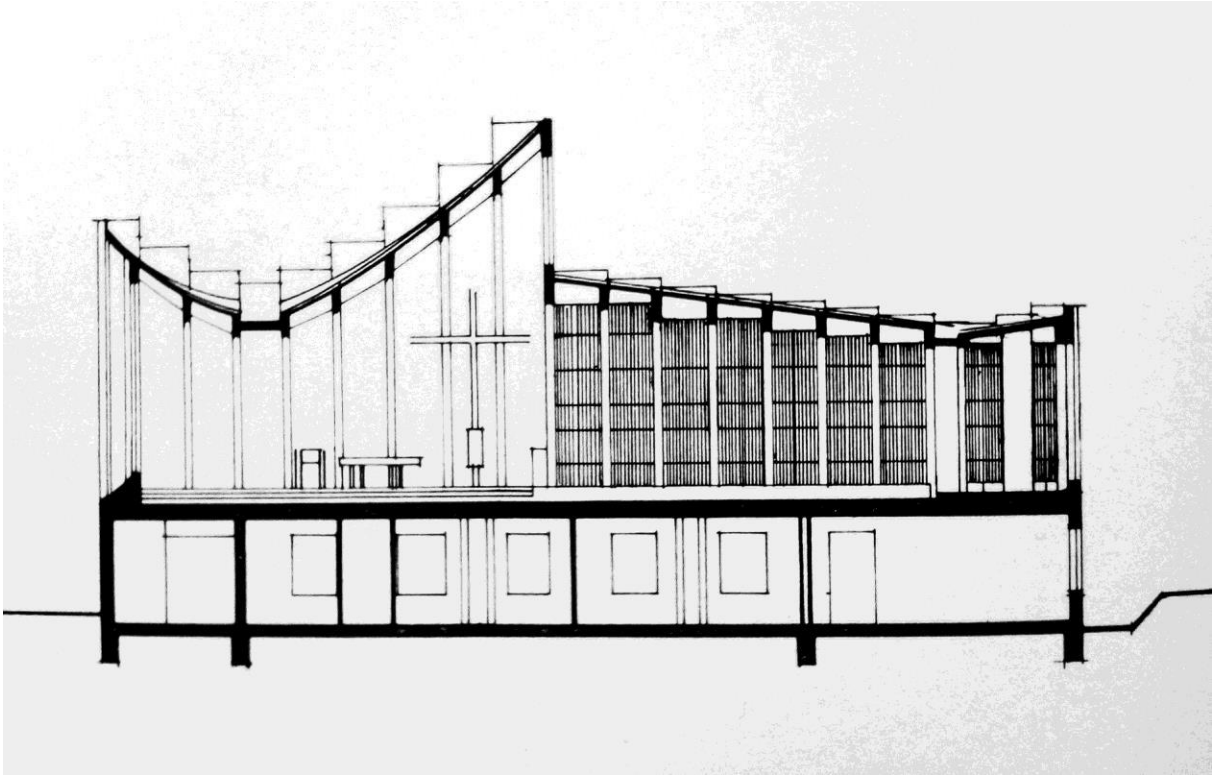

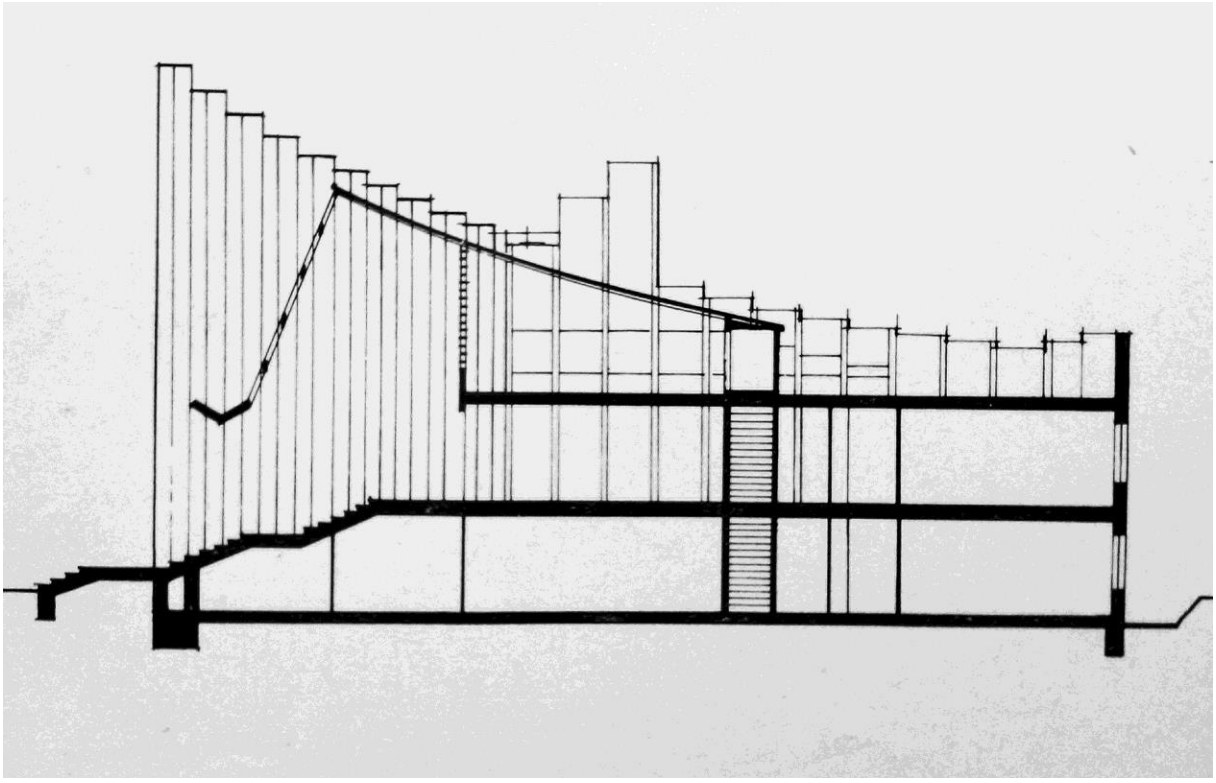

Farkasréti templom, metszet a templomtéren és a bejáraton keresztül, forrás: Hajnóczy Gábor, 1978, A farkasréti mindenszentek-templom*, Magyar Építőművészet*

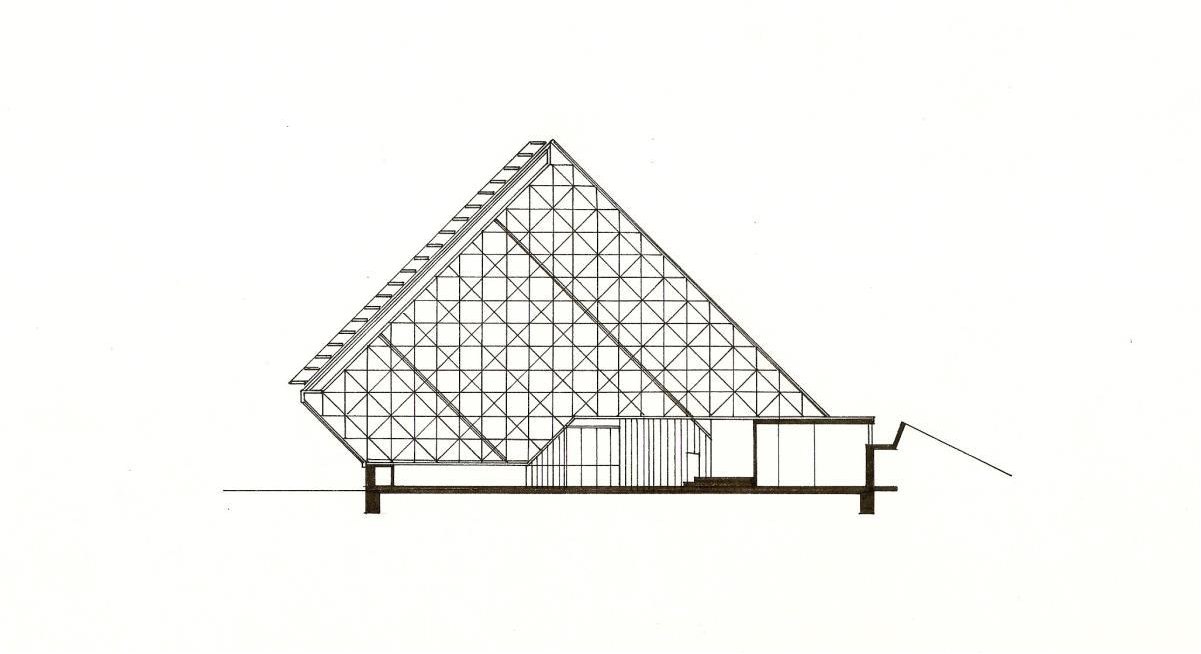

Az Ildikó téri templom metszet, forrás: Kovács Dániel, 2014, *Szabó István 100*, Építészfórum

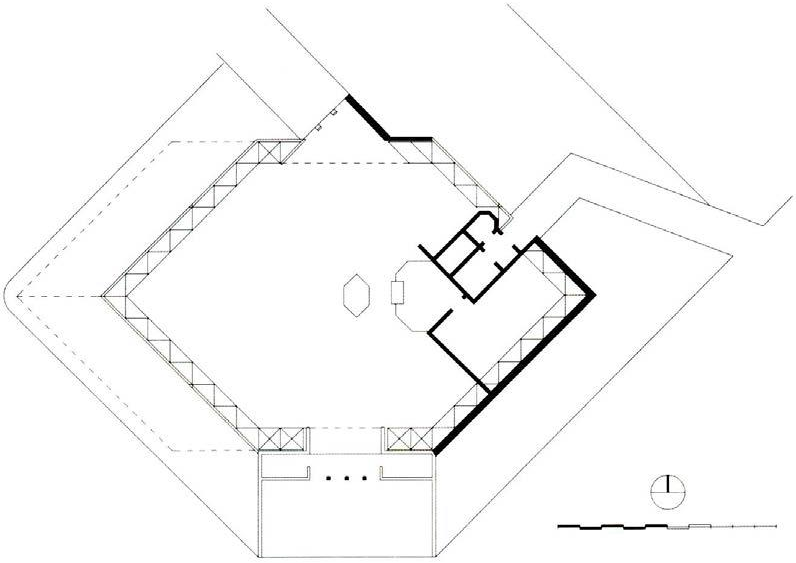

Az Ildikó téri templom alaprajza, forrás: Wesselényi-Garay Andor, 2010, *A mindenség modellje - Model of the universe - kortárs magyar templomépítészet - Contemporary hungarian church architecture*, MODEM MODERN

2. melléklet – album (a szerző fotói)

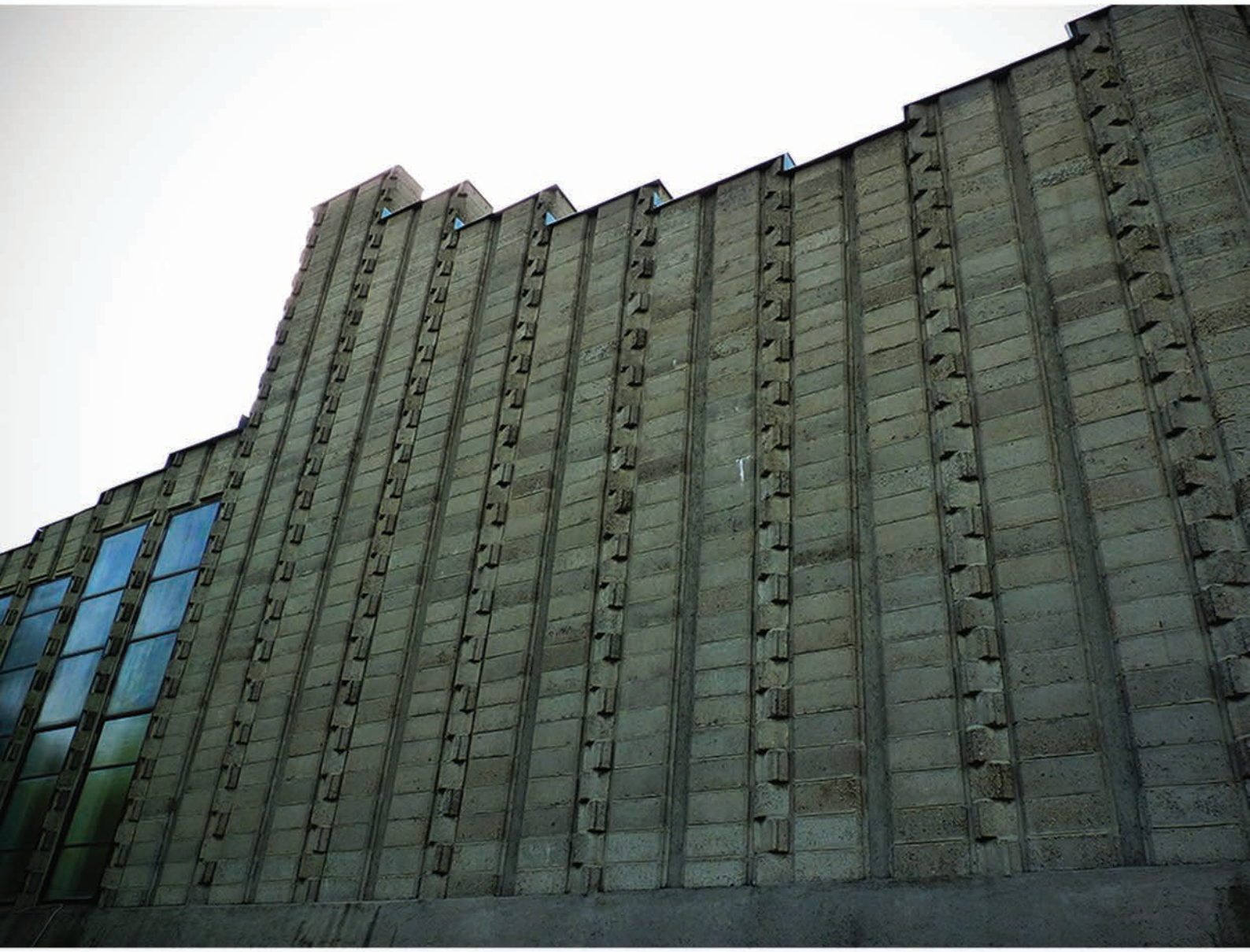

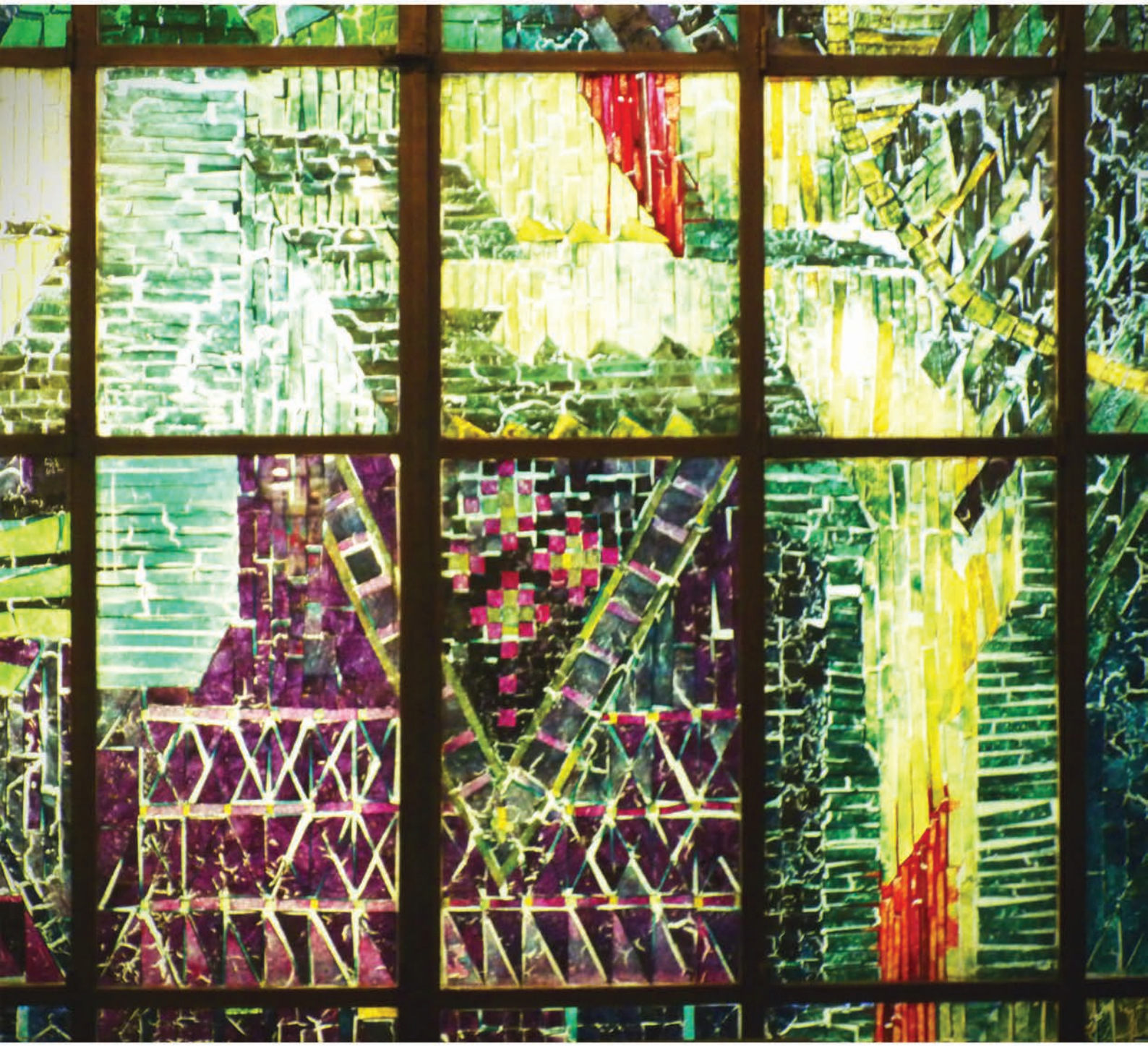

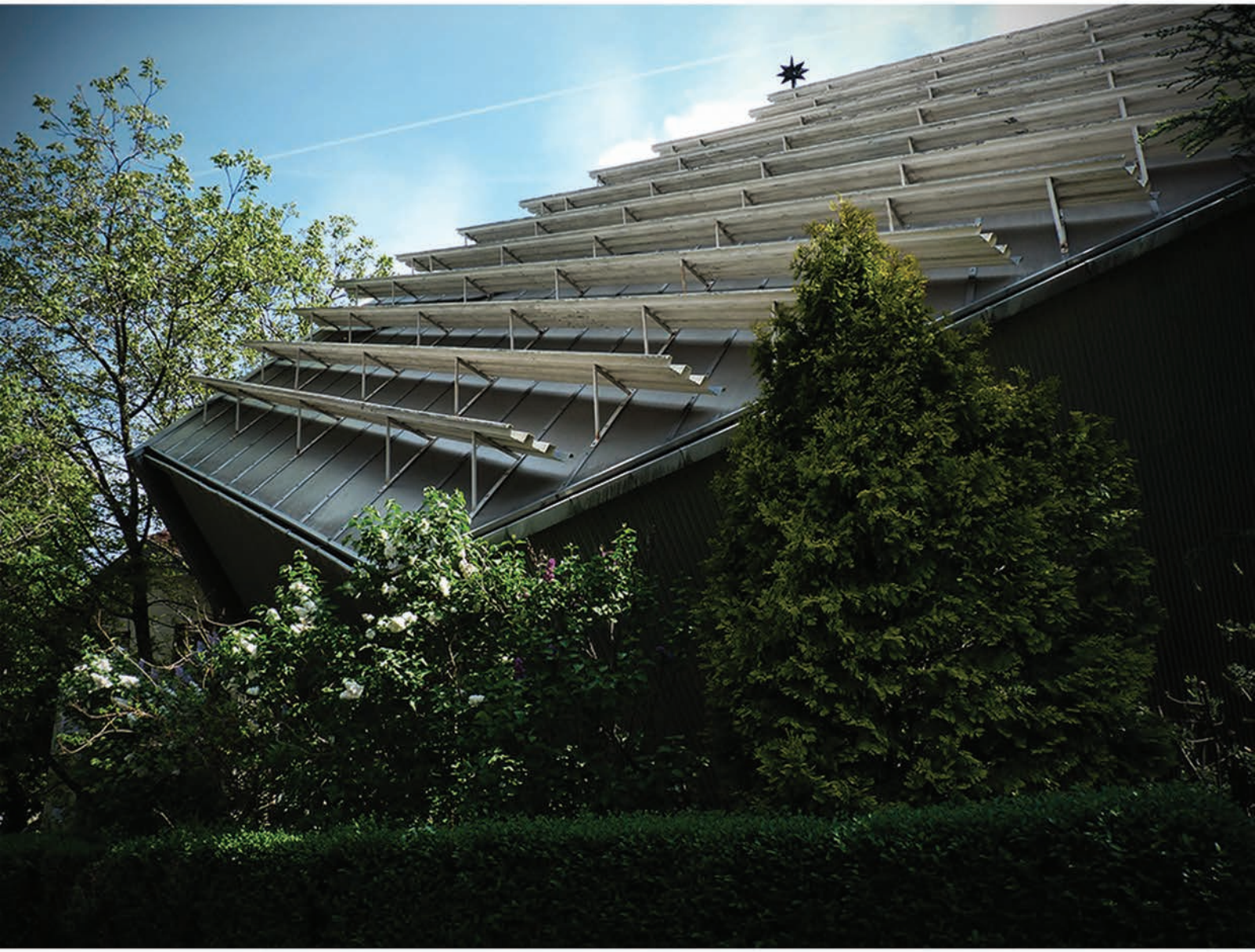
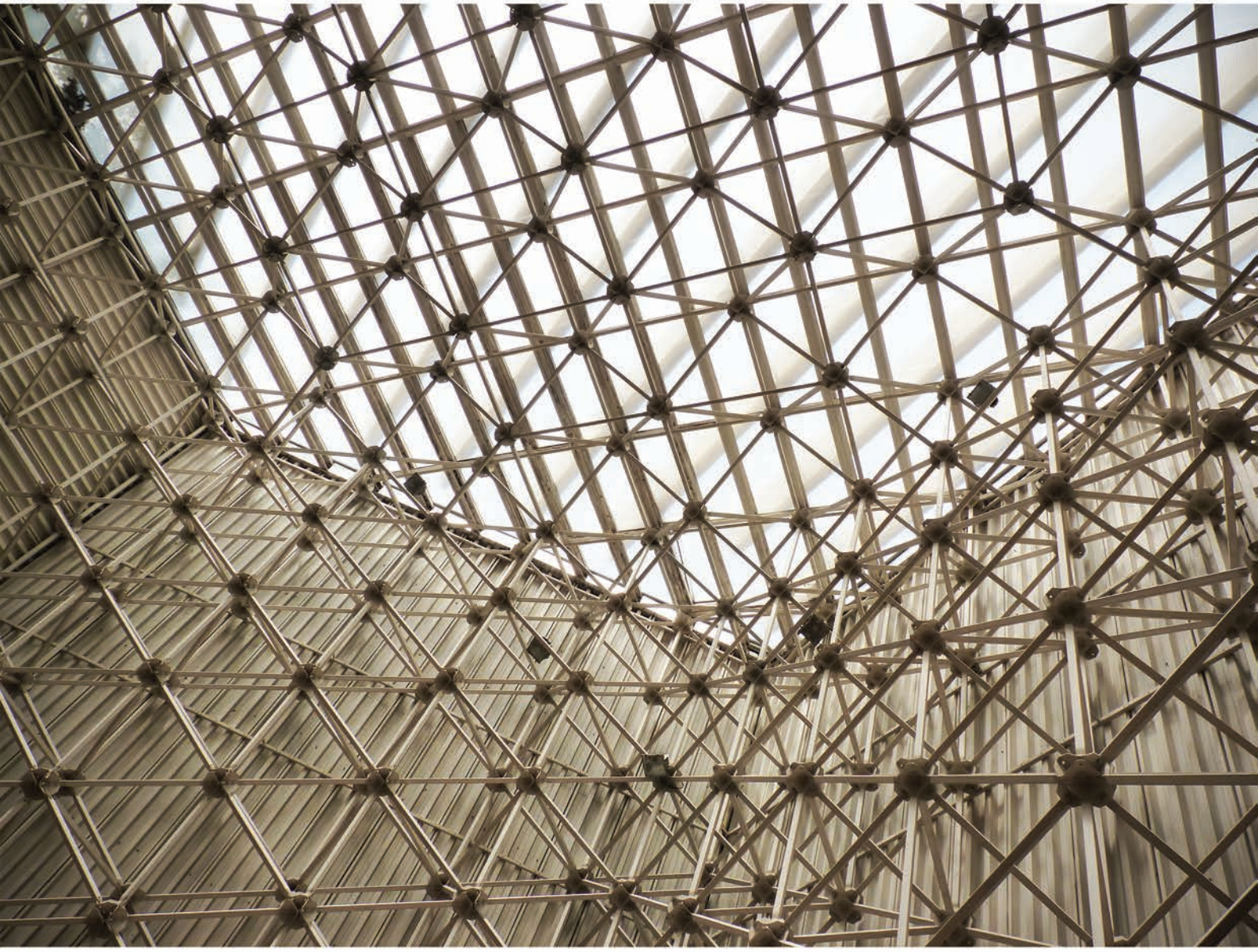
T E B